

OSMANLI DÖNEMİ VE ÖNCESİNDE AVCI KUŞLARDAN SUNGUR ÜZERİNE BAZI NOTLAR*

Yusuf Alperen AYDIN*

Özet

Yırtıcı kuşların eğitilerek avda kullanılmaları eski bir gelenektir. Avcı kuşlar genelde doğan ve şahin cinsinden olan yırtıcı kuşlardan seçilmekteydi. Avcı kuşlar arasında pek makbul sayılanlardan biri de sungurdur. Sungur, Osmanlılar döneminde ve öncesinde Türkler tarafından bilinen ve rağbet gösterilen bir avcı kuş olmuştur. Sungur bazı eserlerde ve destanlarda önemli bir yer tutmuş, kültürel bir motif olarak yaşatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Sungur, Avcı kuş, Doğançılık, Bâznâme.

Abstract

SOME NOTES ON SUNGUR, THE HUNTING BIRD, DURING PRE-OTTOMAN AND OTTOMAN PERIODS

It is an old tradition and art to train bird of prey to use them for hunting. The hunting birds were generally chosen among the species of bird of preys like hawk and falcon. One of the most wanted hunting birds was Sungur. During the Ottomans period as well as before, it had been a well-known and favourite hunting bird among the Turks. Sungur had been an important subject in some studies and epics, and it was cherished by Turks as a cultural motif as well.

Key words: Ottoman, Sungur, Hunting bird, Falconry, Bâznâme.

* Kırgızistan'da 24-29 Ağustos 2009 tarihleri arasında Kırgız-Türk Manas Üniversitesi tarafından düzenlenen CIEPO, *Interim Symposium on the Central Asiatic Roots of the Pre-Ottoman and Ottoman Culture* isimli sempozyumun bildiler kitabı basılmadığından burada sunulan ve İ.Ü. BAP birimi tarafından UDP-3606 numara ile desteklenen "Donanma-yı Hümâyûn Kalyonlarının Adlarında Osmanlıların Orta Asya Kökeninin İzleri" başlıklı bildirinin gözden geçirilerek makale haline getirilmiş şeklindedir.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; yaa@istanbul.edu.tr.

Osmanlı donanma kalyonlarının aynalıklarına çizilen farklı tasvirler arasında avcı kuş motiflerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar balaban, esper, şahin ve sungurdur. Bir anlamda kalyonlar düşman gemilerinin üzerine salınan avcı kuşlar gibi düşünülmüş olmalıdır. Bu makalede Osmanlı sarayında makbul ve muteber bir avcı kuş olan sungur üzerinde durulacaktır.

İnsanın en eski besin elde etme uğraşlarından biri avlanmaktır. Zamanla bazı toplumlarda avcılık kültürü gelişmiştir. Bununla ilgili olarak Türk dünyası coğrafyasının kimi bölgelerinde tespit edilen kaya resimleri, daha sonraki zamanlara ait bir takım eşyalar üzerine çizilmiş av tasvir veya minyatürleri ve ahşap oymalar¹ Türklerde de avcılık kültürünün mevcut olduğunu gösterir. Avcılık Orta Asya'dan beri farklı Türk devletlerinde kurumsallaşmış özellikle devlet ileri gelenlerinin katıldığı süreklilikli avları savaş eğitimi olmanın yanı sıra bir anlamda hükümdarın ve devletin gücünün de simgesi olmuştur². Osmanlı sarayında da avcılık bir kurum olarak gelişmiştir³.

Yırtıcı kuşları eğiterek onları avda kullanmak ise hemen bütün devletlerde görülen eski bir avcılık geleneğiydi. Bu konuda kayda değer bir eser Avrupa menşelidir. XIII. yüzyılın ilk yarısında Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich (1220-1250) *De Arte venandi cum avibus* (*Kuşlarla Avlanma Sanatı*) isimli eserini kaleme almadan önce, Arabistan başta olmak üzere çeşitli ülkelere şahin terbiyecileri getirtmişti. Kuşlarla avlanma hüneri Doğu dünyasında bir sanat haline gelmiş ve hükümdarların ilgi ve merakı sayesinde resmî bir hüviyet kazanmıştır⁴. Henüz VIII. yüzyılda ise avcı kuşlarla avlanma anlamında Türk doğancılığı gelişmiş durumdaydı. Türklerin kendilerine mahsus avcı kuşları ve doğancılık geleneği olduğundan Türkçe'de çok sayıda avcı kuş adı bulunmaktadır. "Kuşlamak"ın yani *doğancılığın* eski devirlerde başlamış olduğu sanılmaktadır. Arap kaynaklarına göre doğancılık sanatı Türklerde hakan ve maiyetine mahsus sayılmakta, doğancılığı iyi bilmek bir hakanda görülmesi gereken hüner ve hikmetten kabul edilmekteydi⁵.

¹ Servet Somuncuoğlu, *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, İstanbul 2008.

² Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul 2006, s. 167.

³ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1945, 420-425.

⁴ Sargon Erdem, "Av", *DİA*, IV (1991), 100-101.

⁵ Emel Esin, "Kuşçu Türk Sanatında Atlı Doğancı İkonografisi", *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul 2004, s. 169-170.

Türklerin kullandığı avcı kuşlardan bâzî (*accipitridae*) cinsinin en büyüğü *tuğrul* (Tuğrul)'dı⁶. *Sungkur* (singkur, sungur) adı verilen Kırgız ellerinde yetişen ve ak cinsi çok makbul olan kuş ise, Kaşgarlı Mahmud'a göre, tuğrıldan biraz daha küçüktü. Kalkaşandî sungurla hem kuş, hem de tavşan ve karaca gibi dört ayaklıların avlandığını kaydetmektedir. Kazvinî, sungurun döne döne yükseldiğini ve avladığı kuşları hiç incitmeden sahibinin bulunduğu yere kadar indirdiğini ifade etmektedir⁷.

Sungur kelimesi eski Uygurca'da *şınkur* şeklindedir. Türkçe'den Moğolca'ya *şınkor* olarak geçen sözcük tekrar geriödüncleme yoluyla Türkçe'ye *şunkar*~*şunkar* biçimleriyle geçmiştir. Mançuca karşılığı *şongkon* olan sözcüğün Kırgızca'sı *şumkar*, Türkmençe'si *şunkar*'dır⁸. Latince adı ise *Falco rusticolus Gyr-falcon*'dur⁹. Çince'si *hai-ch'ing* olan sungura, 1549 yılında kaleme alınan bir Çince-Farsça sözlükte karşılık olarak *Şâh-bâz* kelimesi verilmiştir¹⁰.

⁶ Esin, "Kuşçı", s. 170.

⁷ Esin, "Kuşçı", s. 176.

⁸ Zuhul K. Ölmez tarafından hazırlanan *Şecere-i Terâkime* adlı eserin açıklamalar kısmında sözcüğün etimolojisi ve "i" sesinin gelişimiyle ilgili bilgi verilmektedir (Ankara 1996, s. 291, 292).

⁹ *Falco rusticolus Gyr-falcon*, en büyük doğan cinsidir. Avını boynunun arkasından ısırarak öldürür ve pençeleriyle taşır. Kuzey Amerika, Avrupa, Asya, İzlanda ve Grönland'ın kutup dairesine yakın yerleri doğal yaşama alanlarıdır. Avrupa ve Türkiye'de çokça görülen *Falco peregrinus* (Peregrine) yani *Gökdoğan*'dan büyük ve kalın yapılıdır. Kanatları daha geniş, kanat uçları daha yuvarlak, kuyruğu ise daha uzundur. Giysisi çok değişkendir; bazıları birkaç koyu beneğin dışında bembeyaz, bazıları düz koyu gridir. Genci çoğunlukla kahverengidir. Tayga ve tundralardaki kayalıklarda, kıyıların kayalık kesimlerinde, dağlar ve iğne yapraklı ağaçların bulunduğu ormanların kenarlarında yaşar, yuvasını yarlarda yapar. Büyüklüğü 50-60 cm. kanat açıklığı ise 130-160 cm. civarındadır. İzlanda ve Grönland kuşları daha büyüktür. Beyaz donu en sık görülen, Kuzey Grönland'da bulunur, İzlanda kuşları gridir [Hermann Heinzel, R. Fitter, J. Parslow, *Türkiye ve Avrupa'nın Kuşları*, çev. Kerem Ali Boyla, İstanbul 2002, s. 104; http://www.peregrinefund.org/explore_raptors/falcons/gyrfalcn.html. Türkiye'de 9 kadar doğan türü bulunmaktadır. Bunların içlerinde avcılıkta makbul sayılanları *Falco peregrinus* Peregrine (*Gökdoğan*) ve *Falco cherrug* Saker (*Uludoğan*) isimleriyle bilinenlerdir (Nihat Kiziroğlu, *Türkiye Kuşları*, Ankara 1989, s. 116)].

¹⁰ E. Denison Ross, *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*, çev. E. Gürsoy-Naskali, Ankara 1994, s. 21.

Türk kültüründe yer etmiş olan av ve avcılıkla ilgili bilgiler *Dede Korkut Kitabı* gibi kaynaklarda zikredilmektedir. Bu konuyla ilgili bazı Türk destanlarında da ilginç bilgiler vardır. Mesela, *Manas Destanı*'nda Manas'ın *Ak kula* adlı atı, sungur anlamına gelen *Ak şumkar* adlı avcı kuşu ve *Ala Taygan* adlı av tazısı vardır. Bu üç hayvan, Manas'a o kadar bağlıdır ki Manas öldüğünde bunlar mezarının başında ağlayarak yas tutarlar¹¹.

Eski Türklerde avda vurulan hayvan ongun ve kut anlamına gelmekteydi. Av merasiminde vurulan hayvanın onu vuranın ongunu olması geleneği *Oğuz Kağan Destanı*'nda görülür. Oğuz kağan her biri hükümdarlık ongunu olan iki hayvan vurmuştu; bunlar su aygırı cinsinden bir *kıyand* (tek boynuzlu efsanevi hayvan) ile *şungkar* (sungur)di¹². Bunun yanı sıra Göktürk ve Uygur hükümdarlarının tasvirlerinde alınları üzerinde temsil edilen efsanevî kuşların onların koruyucu ruhu veya hukukî sembolleri olabileceği ifade edilmektedir. Türklerde “ak sungur” *bey ruhunun* timsali ve aynı zamanda hükümdarlık sembolüydü¹³. *Dede Korkut Kitabı*'nda ise sungur, *Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boyu*'nda şu şekilde geçmektedir:

*Ağ sunkur kuşu erkeğinde bir köküm var
Ala ördek, kara kazun uçurmaya*¹⁴.

Bunların yanı sıra Jean-Paul Roux *hayvanın temel varlık ve hayvanbiçimciliğin gönderme yapılan temel biçim olması nedeniyle, ruhun kuş biçiminde olduğu inancı göstermek üzere, ölümler uçtuklarında özellikle sungura dönüş[tüklerini]* ifade etmektedir¹⁵. Birisi için “öldü” demek yerine *shungkur boldi* (sungur haline geldi) deyiminin İslâm dinini kabul ettikten sonra bile Batı Türklerinde görüldüğü yazar tarafından belirtilmektedir¹⁶.

¹¹ Muharrem Kaya, “Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanında Av”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, I/1 (Ocak 2009), 104.

¹² Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul 2006, s. 209-210; Jean-Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul 2005, s. 266.

¹³ Tuncer Gülensoy, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*, İstanbul 1989, s. 16. Kültigin'in baş heykelinde yırtıcı bir kuş beylik timsali veya koruyucu ruh olarak tasvir edilmişti (Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul 1995, s. 77).

¹⁴ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul 2006, s. 179.

¹⁵ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul 2001, s. 166.

¹⁶ Roux, *a.g.e.*, s. 268.

Türk tarihi açısından ise avcı kuşların ayrıca bir önemi vardır. Reşîdeddîn'in *Câmi'ü't-Tevârih* ve Ebulgazî Bahadır Hân'ın *Şecere-i Terâkime* adlı eserlerinde Oğuz boylarının ongunu olarak çeşitli yırtıcı/avcı kuşlar zikredilmiştir. Konumuz açısından dikkat çekici husus Osmanlıların geldikleri kabul edilen boy Kayı'ların ongunu olarak *Şecere-i Terâkime*'de Şunkar/Sungur'un zikredilmesidir¹⁷.

Türkler eskiden beri avı aynı zamanda bir muharebe taklidi ve savaş eğitimi olarak görmekteydiler. Osmanlılar da bu anlayışı devam ettirmişler ve devletin ilk dönemlerinden beri padişahlar avla meşgul olmuşlardır. XIV. yüzyılın sonunda bir kez, XV. yüzyılın ilk yarısında iki kez olmak üzere üç kez Türkçe'ye çevrilen¹⁸ ve Osmanlı sarayında ilgiyle okunduğu anlaşılan *Kabusnâme* isimli eserde *Şikâr etmek nicedir, anı beyan eder* başlıklı on sekizinci bâb şöyle başlar:

şöyle bilmiş ol ey oğul ki, ata atlanmak ve av avlamak [...] ulular ve beyler işidir, hâssa ki yiğitlik çağında. [Hangi avcı kuşların kullanılması gerektiği ise şöyle ifade edilmektedir:] *İmdi eğer şikâr etmeği seversen bari şahin ve balaban ve çakır ve atmaca avın avla*¹⁹.

Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı padişahları da büyük sürekle avları düzenlemişlerdir. Avcı kuşla av yapma şekli ise Osmanlıların ilk devirlerinden itibaren görülmektedir. Neşrî'ye göre Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa 1359'da, bir av esnasında havadaki bir kaza, doğan atıp arkasından giderken atının devrilmesi sonucunda vefat etmiştir²⁰.

Osmanlı ülkesini ziyaret eden elçi ve yabancı seyyahların verdiği bilgiler arasında sürekle avlarıyla ilgili olanlar dikkat çekicidir. Örneğin, 1435-1439 tarihleri arasında gerçekleştirdiği seyahati sırasında İstanbul ve Edirne'ye de gelen Cordobalı gezgin Pero Tafur, II. Murad'ın (1421-44/46-51) Edirne'de

¹⁷ Ebulgazi Bahadır Hân, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, haz. Zuhal K. Ölmez, Ankara 1996, s. 159-161.

¹⁸ Keykâvus, *Kabusnâme*, çev. Mercimek Ahmed, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 2006, s. 7.

¹⁹ Keykâvus, *Kabusnâme*, s. 103.

²⁰ Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, haz. N. Öztürk, İstanbul 2008, s. 85, 86. Sultan I. Murad'la, Sultan Yıldırım Bayezid'in ise sayıları 5-6 bin kişiyi bulan av maiyetleri ve mükemmel av teşkilatı vardı (Uzunçarşılı, *Saray*, s. 420).

düzenlediği bir süre avında karşılaştığı manzara üzerine bunun hayatında gördüğü en kalabalık atlı alayı ve av teçhizatı olduğunu dile getirmiştir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) yine Edirne’de düzenlenen bir süre avına şahit olan İtalyan yazar Luigi Bassano da Zara da ava katılanların sayısının elli bin kişiden fazla olduğunu kaydetmektedir²¹. İmparator I. Ferdinand’ın elçi olarak Kanunî’ye gönderdiği Busbecq de aynı zamanda rakibi Habsburglara, Macaristan’ı istilası korkusu vermek amacıyla 1557’de Edirne’de ava çıkan Sultan’ın, turları avlayan iyi yetiştirilmiş doğanları olduğunu ifade etmektedir²². Avcı lakabı ile anılan IV. Mehmed’e (1648-1687) kadar Osmanlı padişahları az veya çok avla meşgul olmuşlar bu tarihten sonra ise avcılık sadece sarayda teşkilat olarak varlığını sürdürmüş avlanmaya ilgi zamanla azalmıştır. Bunun birkaç sebebi vardır. Öncelikle taşraya çıkarılmayıp sarayda tutulan şehzadelerin avla münasebetleri kesildiğinden tahta geçtiklerinde bu yönde bir teşebbüsleri olmamıştır. Diğer bir sebep ise ateşli silahların giderek küçülüp taşınabilir boyutlara gelmesidir. Artık daha kolay taşınan ve ateşlenebilen tüfeklerin avlarda kullanılmaya başlanması zamanla avcı kuşların göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Bunların doğal sonucu olarak saraydaki av teşkilatı da gittikçe işlevini yitirmiş XIX. yy.ın ilk yarısında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından hemen sonra başlayan devlet içindeki büyük değişiklikler sırasında avcı kuş yetiştiricileri teşkilatı da tamamen son bulmuştur²³.

Avcı kuşlarla ilgili bilgileri *bâznâme* türü eserlerden öğrenmek mümkündür. Nesir veya nazım olarak kaleme alınan bu tür eserlerde avlanmanın tarihçesi, bâzdârlığın şartları ve avcı kuşlar hakkında genel bilgiler verilmekte, asıl metinlerde avcı kuşların yetiştirilmesi, hastalıkları ve bunların tedavi yöntemleri ele alınmaktadır²⁴. Bu eserlerde avcı kuşlar olarak genelde şahin,

²¹ Özlem Kumrular, “17. Yüzyıl Avrupa Metinlerinde Avcı Sultan Portresi”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, I/1 (Ocak 2009), 44-45.

²² *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin De Busbecq: imperial ambassador at Constantinople 1554-1562/Ogier Ghiselin De Busbecq; translated from the Latin of the Elzevir edition of 1633 by Edward Seymour Forster, Oxford 1968², s. 88-89. Hüseyin Cahit Yalçın’ın Busbecq tercümesinde turna kelimesi kartal olarak ifade edilmiştir (*Türk Mektupları*, İstanbul 1939, s. 119).*

²³ Ahmet Işık, “Avcı”, *DİA*, IV (1991), 114.

²⁴ Abdülkadir Özcan, “Bâznâme”, *DİA*, V (1992), 284-285.

doğan, balaban, seyfi, ispir, zağanos, çakır, tuygun, karakuş, atmaca ve sungur zikredilmektedir²⁵.

Sungur hakkında bazı bâznâmelerde dikkat çekici bilgiler vardır. Örneğin XI. yüzyılda Nesevî tarafından yazılan *Bâznâme* isimli eserde yazar, sungurun kendi diyarında olmadığını; fakat adını duyduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra aktardığı rivayetlere göre Gazneli Emir Mahmud ve Emir Mesud'un saraylarında sungur bulunmakta ve bu avcı kuşlar devamlı surette Türkistan'dan getirilmektedir. Sultan Tuğrul'un da Horasan'a geldiğinde bir sunguru vardı ve bu sırada ayağı su toplayıp şişmişti. Nesevî'den, kuşun hastalıklı ayağı için ilaç yapması istenmiştir. Nesevî, ilk kez gördüğü sungurun büyük bir doğan olduğunu düşünmüştür. Bundan dolayı da hazırlayacağı macun ve ilacın siyah gözlü yırtıcı kuşlarinkine benzemesi gerektiğini ifade eder²⁶.

Osmanlı döneminde 1009'da (1600-1) kaleme alınan *Bâznâme-i padişâhî*'de yazar, eserin kaleme alınış sebebi hakkında bilgi vermektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla kendisi Osmanlı sarayında doğancı olarak görev yapmaktadır. Müellif avcı kuşu yetiştiren üstadların ifadesine göre sungurun, Türkistan vilayetinde bulunduğunu belirtmektedir²⁷.

Çok sonraları Osmanlı coğrafyası dışında kaleme alınmış ve sonrasında İngilizce'ye tercüme edilmiş iki bâznâme türü eserde de sungur ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Sahabzâde Yar Muhammed Han tarafından Urduca kaleme alınmış olan eserde sungur kelimesi, *shinqar* şeklinde verilmekte ve kelimenin Türkçe olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca nadir bulunan sungurun bir kartalla aynı büyüklükte fakat ondan güçlü olduğu belirtilmektedir²⁸. Diğer kitap Teymür Mirza tarafından kaleme alınıp İran şahı Nâsıreddîn'e ithaf edilen *Bâznâme-yi Nâsirî* isimli eserdir. Burada sungur kelimesi *şunkar* olarak zikredilmektedir. Yazar, 1867'de Rusya'ya yaptığı seyahatte çok yüksek bir fiyat

²⁵ *Bâznâme-i pâdişâhî*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Koleksiyonu, Tıp, nr. 44; Ahmet Isparta, *Türk Edebiyatında Bâznâmeler ve İndi'nin Bâznâmesi (Metin-Sözlük)*, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002; Metin And, "XVI. Yüzyılda Av ve Avcılık", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 12 (Ocak 1970), s. 18.

²⁶ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed Nesevî, *Bâznâme*, tashih: Ali Karavî, İran 1354, s. 155-156.

²⁷ *Bâznâme-i pâdişâhî*, vr. 11a.

²⁸ Sahabzadah Yar Muhammad Khan, *Said Gah-i-Shaukati, an Urdu Treatise on Falconry in the East, (Two Treatises on Falconry içinde)*, terc. Lt. Col. E. S. Harcourt, M. C., London 1968, s. 14.

ödeyerek bir sungur satın almış ve bunu şaha sunmuştur. Bunun üzerine şah, kösteğinden öptüğü sunguru müellifin başına yerleştirerek bir anlamda onu taltif etmiştir²⁹. Ayrıca kitabın İngiliz mütercimi tarafından konuyla ilgili dipnotta verilen bilgilere göre yıllık göç yolları üzerinde olan Hazar Denizi civarından geçtikleri sırada buralardaki doğancılar tarafından yakalanan sungurlara çok yüksek fiyatlar biçilmekteydi³⁰.

Mütercim Âsım Efendi ise XIX. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı, *Burhân-ı Kâti* isimli eserinde şunları ifade etmektedir:

“*Sunkur: şumkardır ki Çakır cinsinden şikârî bir kuştur. Onunla padişahlar şikâr ederler. Bu kuş Rum ve Arap diyarında olmaz, Hıta ve Hoten semtlerinde olur, gayette makbul ve muteberdir, selâtin biri birine hediye ederler. İki nev’i olur: Biri aksunkur ki zikrolunan muteber nev’idir; biri karasunkurdur ki bizim diyarlarda bulunur buna Seyfî tabir ederler*”³¹.

Doğal yaşama alanının Osmanlı coğrafyası dışında olması, bizi sungurun Osmanlı sarayına hangi yollarla getirildiğini düşünmeğe sevk etmektedir. Bu konuda kısıtlı da olsa ilk kayıtlardan itibaren bazı bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. *Câm-ı Cem-Âyîn*’de Osman Gazi’nin 865 yılında öldüğü kaydedilen on birinci atasının adının Sungur olmasının nedeni açıklanırken, onun doğduğu sırada Rus ülkesinden babasına sungur kuşu armağan geldiği, bundan dolayı da çocuğa bu avcı kuşun adının verildiği ifade edilmektedir³².

Sonraları Osmanlı sarayına yine hediye olarak Rusya’dan sungurun getirildiği görülmektedir. Mesela 1682 yılında İstanbul’a gelen Rus elçisi, IV. Mehmed’in (1648-1687) huzuruna çıkarıldığında sunduğu hediyeler arasında 1.198 adet samur kürk, 20 tane balık dişi ve 10 sungur bulunmaktaydı³³. Yine Rusya’dan gelen başka bir elçi, 1700’de Sultan II. Mustafa’nın (1695-1703)

²⁹ Taymur Mirza, *Bâz-nâma-yi Nâsırî*, (Two Treatises on Falconry içinde), terc. Lt. Col. D. C. Phillott, London 1908 (1968²), s. 37.

³⁰ Taymur Mirza, *Bâz-nâma-yi Nâsırî*, s. 36, dipnot 4.

³¹ Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Kâti*, haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, Ankara 2000, s. 697. Buraya göre seyfi, iyi eğitilirse sungur gibi olabilecek başka bir avcı kuş türüdür.

³² Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan, *Câm-ı Cem-Âyîn*, sadeleştiren F. Kırzioğlu, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1949, s. 390.

³³ Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekâyi-nâme*, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 2008, s. 484.

huzuruna çıkarıldığında padişaha sunduğu hediyeler arasında kürklerin yanı sıra, 30 adet balık dişi ve 10 adet sungur vardı³⁴.

Osmanlı sarayına sungur temini yollarından birinin padişahlara sunulan hediyeler aracılığıyla olduğu söz konusu örneklerden de anlaşılmaktadır. Böylece sarayda beslenen bu avcı kuş ve diğerleri devlet görevlilerince de bilinmekteydi. Mesela III. Ahmed (1703-1730) devrinde XV. Louis'ye (1715-1774) elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi, 1721 yılında kralın katıldığı bir av partisinde hazır bulunmuş ve burada kralın avcılarının av sahasına getirdiği kuşları *şahin ve doğan ve sungur ve seyfi ve balaban makûlesi kuşlar* olarak tarif etmiştir³⁵.

XVIII. yüzyılda Osmanlı sarayında sungurun bulunduğu ve devlet görevlilerince de bilindiği anlaşılmaktadır. Bundan önceki döneme ait bilgilerimize katkıda bulunan bir başka kaynak ise minyatürlerdir. Ava çıkan hükümdarların betimlendiği minyatürlerde çizilen atmaca, şahin veya doğan gibi avcı kuşlar minyatürün öznesi olan kişinin savaşçı kişiliğini simgelemekte dolayısıyla asaletin ve gücün bir sembolü haline gelmekteydi. Türk ve İslâm minyatür sanatında, hükümdarların avcı kuşlarla yer aldığı sahnelerde, çoğunlukla at üzerindeki avcı figürün ileriye doğru uzattığı eldivenli elinde şahin veya doğan cinsinden bir avcı kuş bulunmaktadır³⁶.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru hazırlanan *Hünernâme* adlı eserdeki bazı minyatürler padişahları avlanırken resmetmektedir. Bunların arasında Yıldırım Bayezid'i (1389-1403) Yenişehir'de okla avlanırken gösteren bir minyatürün orta alt kısmındaki iki doğancının ellerinde bulunan beyaz renkli avcı kuşlar sungur olmalıdır³⁷. Ayrıca Çelebi Sultan I. Mehmed'in (1413-1421) Tuna Nehri kenarında kovandan bal çalanları cezalandırmasını işleyen bir minyatürde, sultan, sağ elinde uzun kuyruklu, koyu gri renkte bir kuş olduğu halde tasvir edilmiştir. Bu minyatürün sağ alt tarafında ise at üzerindeki iki kişinin sağ

³⁴ Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 2000, s. 146.

³⁵ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh*, V, İstanbul 1282, 345.

³⁶ Çoruhlu, *Hayvan Sembolizmi*, s. 88.

³⁷ Nigâr Anafarta, *Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları*, İstanbul 1969, s. 7. Ayrıca bk. Nalân Türkmen, "Avcı Kuş İkonografisi ve Hünernâme'deki Betimlemeleri", *Acta Turcica Cevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, I/1 (Ocak 2009), 79-95.

ellerinde sungur olması muhtemel açık renkli birer kuş durmaktadır³⁸. Yine Çelebi Sultan Mehmed'i, Kızılırmak kenarında avlanırken gösteren bir minyatürde Sultan, at üzerinde okla avlanmaktadır. At üzerindeki iki doğancı ise ellerinde açık renkli iki avcı kuş tutmaktadırlar ki bunlar muhtemelen sungurdur³⁹. Ârifi'nin (ö. 1561-2) *Süleymannâme*'sinde Kanunî Sultan Süleyman'ı 1538'de, Dobruca Babadağ'da, beyaz bir atın üzerinde bir geyiği okla avlanırken resmeden bir minyatürün sol üst tarafında at üstündeki bir figürün elinde gri ve beyaz renklerinde bir avcı kuş bulunmaktadır⁴⁰. Yine Sultan Süleyman'ı, 1554'te avdayken gösteren başka bir minyatürde Şehzade Selim kılıcıyla bir ceylanı avlamaktadır. Onu sakince seyreder halde resmedilen babası ise beyaz bir atın üzerindedir. Sultan Süleyman'ın açık renk bir eldiven taktığı sağ elinde göğsü açık renkte, kanatları koyu gri ve gri renklerinde ve oldukça büyük tasvir edilmiş avcı kuş muhtemelen bir sungur olmalıdır⁴¹.

Bu konuda zikredilebilecek bir minyatür de Levnî'ye (ö. 1732) aittir. II. Mustafa (1695-1703) zamanında nakkaşbaşılığa yükseltilen ve III. Ahmed (1703-30) döneminde de aynı görevi sürdüren Levnî'nin, bir minyatüründe resmettiği doğancının elindeki gri ve uzun kuyruklu kuş büyük bir ihtimalle sungurdur⁴².

Bazı Osmanlı kroniklerinde de bir avcı kuş olarak sungura yer verilmiştir. Mesela Sultan I. Ahmed'in (1603-1617) çıktığı avlarla ilgili bilgi verilirken onun sungurla avlandığına dair kayıt vardır⁴³. Buna göre 1611 yılında İstanbul'daki av sahalarından birinde padişah eline sungur cinsinden bir *bâz-ı nâmdâr-ı anka-şikâr* almıştır. *Ve ol bâz-ı sunkûr ve ol server-i tuyûr* ifadesi kullanılarak öne çıkarılan sungurun ecel misali aman vermeden bir kuşun başına konarak onu avladığı belirtilmektedir⁴⁴.

³⁸ Anafarta, *a.g.e.* s. 11.

³⁹ Anafarta, *a.g.e.* s. 10.

⁴⁰ E. Atıl, *Süleymannâme: Illustrated History of Süleyman the Magnificent*, Washington-New York 1986, s. 176.

⁴¹ Atıl, *a.g.e.* s. 220.

⁴² Süheyl Ünver, *Levnî*, İstanbul 1951, ekler kısmında 12 no.lu minyatür.

⁴³ Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-tevârih*, haz. İbrahim H. Çuhadar, Ankara 2003, I, 142.

⁴⁴ Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-tevârih*, I, 143.

Osmanlı ülkesindeki yabancılar da bir şekilde avcı kuşlarla avlanmaktaydı. Bununla ilgili farklı zamanlara ait iki örnek ayrıca avlanma tarzındaki değişikliği de göstermektedir. I. Ahmed devrinde, 1614 yılında, İstanbul'daki Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollanda elçilerine hitaben yazılan hükümde bu milletlerden kimsenin padişaha ait Kağıthane, Kemerler ve bu civarlardaki avlamlarda ok, yay, tazı ve doğanlarla avlanmamaları aksi halde ağır şekilde cezalandırılacakları bildirilmişti⁴⁵. Sonraki örnek aynı zamanda ok, yay ve avcı kuşların yerini ateşli silahların aldığı bir göstergesidir. Bu kez I. Mahmud (1730-1754) döneminde, 1750 yılında, Beykoz, Akbaba, Dereseği ve o civardaki bağ ve bahçelerde tüfek ve tazı ile avlanan efrenc taifesinden halkın şikâyetçi olması üzerine Hassa bostancıbaşına bu gibilerin avlanmalarını engellemesi emredilmiştir⁴⁶. Söz konusu örneklerden, ateşli silahların avda yaygın kullanımıyla birlikte avcı kuşların daha az kullanılır olduğu, bir anlamda gözden düştükleri anlaşılmaktadır.

Sungur kelimesinin ad olarak kişilere verilmesiyle ilgili bazı örneklere de burada yer verilebilir. Mesela Osman Gazi'nin amcalarından birinin adı Sungur Tegin'dir. 865 yılında öldüğü kaydedilen Osman Gazi'nin on birinci atasının adı da Sungur'dur⁴⁷. Bu örneklerin dışında Osman Gazi'den itibaren hanedan mensuplarından herhangi birine *Sungur* isminin verildiğine rastlanmaz. Fakat halk arasında bu isme sahip kimselerin bulunduğu kroniklerden öğrenilmektedir. Mesela, 1688-1704 yılları arasını konu alan bir *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde 1689 yılında Sungur-oğlu isimli bir eşkıyanın idam edildiği kaydedilmektedir⁴⁸. Bir XVIII. yüzyıl kroniğinde ise 1730 senesinde Cizye kaleminde çalışan başbâkikulu Sungur Ali Ağa isimli birinin görevinden azledildiği zikredilmektedir⁴⁹. Sungur'un şahıs adı olarak yaşatıldığıyla ilgili daha başka örnekler göstermek mümkündür.

Sungur'un isim olarak kullanıldığı bir diğer alan ise donanma kalyonlarıdır. Osmanlı donanmasında XVIII. yy. başına kadar kürekle hareket

⁴⁵ Ahmed Refik, *Onbirinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı, (1592-1688)*, İstanbul 1988, s. 48.

⁴⁶ Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı, (1689-1785)*, İstanbul 1988, s. 170.

⁴⁷ Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan, *Câm-ı Cem-Âyîn*, s. 390.

⁴⁸ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 6.

⁴⁹ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, İstanbul 2007, s. 51.

eden kadirga ve rüzgâr gücüyle hareket eden kalyonlar birlikte hizmet verdiler. 1701 tarihli Bahriye Kanunnâmesi ile esaslı bir dönüşüm gerçekleşti. Sayılarının bir an önce kırka tamamlanması emredilen kalyonlar, donanmanın esas savaş gemileri olarak ön plana çıkarıldı. Donanmadaki kalyon sayısı yeni inşa edilenlerle birlikte artınca bunlarla ilgili personel, malzeme vs. gibi kayıtların takibinde zorluk oluşmaya başladı. Zira ilk yıllarda bir kalyonla ilgili kayıtlar onu idare eden kaptanın adıyla tutulmakta; fakat aynı kaptan daha sonra başka bir kalyonun idaresiyle görevlendirilince kayıtların takibi güçleşmekteydi. Bunun üzerine kalyonlar kaptanlarının değil her bir kalyona verilen isimlerle kaydedilmeye başlandı. İlk isimlendirmelerde kalyonların renklerinin, baş figürlerinin ve kıç tarafında aynalıklar üzerine çizilen motiflerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Aynalıklara bu tür motifler çizmek diğer devlet donanmalarında da görülen bir gemicilik geleneği idi.

Donanma kalyonları arasında aynalığındaki motiften dolayı *Sungur kıçlı* olarak isimlendirilen kalyonla ilgili rastlanan ilk kayıt, 1730 senesine aittir. Buna göre *Sungur kıçlı kalyon* 55 zirâ (yaklaşık 42 metre) uzunluğundadır ve henüz yeni hizmete girmiştir⁵⁰. Bundan altı sene sonraki bir kayda göre donanmanın Akdeniz seferinde kapudâne-i hümâyûn kalyonu olarak görev almıştır⁵¹. Bu senelerde İstanbul'da bulunan Avrupalı bir sefir, Osmanlı donanması ile ilgili hazırladığı belgede donanma kalyonlarının isimlerini de zikretmektedir. Kalyonlardan birinin adı *White Falcon* olarak ifade edilmiştir ki bu *Sungur (Ak doğan)* kelimesinin İngilizce karşılığı olmalıdır⁵². 1730'da hizmete giren *Sungur kıçlı kalyon* 1752 yılında feshedilmek suretiyle donanmadaki görevini tamamlamıştı⁵³.

Kalyonların isimlendirmelerinde ilk zamanlarda taşıdıkları baş figürü veya kıç tasvirleri dikkate alınmış zamanla bazı özel isimler de vermeye

⁵⁰ BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 10321, s. 128.

⁵¹ BOA, *MAD*, nr. 10332, s. 48, 123; Cevdet-Bahriye, nr. 1984.

⁵² Daniel Panzac, "Armed Peace in the Mediterranean 1736-1739: A Comparative Survey of the Navies", *The Mariner's Mirror*, 84/1 (1997), s. 55. Karş. Tuncay Zorlu, "Secrets Hidden in the Ottoman Ship Names", *Essays in honour of Ekmeleddin İhsanoğlu: societies, cultures, sciences: a collection of articles*, compiled by M. Kaçar, Z. Durukal, İstanbul 2006, I, 635 (Panzac'ın makalesindeki listeyi aktaran Zorlu, *White Falcon*'ı *Beyaz Şahin* olarak ifade etmiştir).

⁵³ BOA, *MAD*, nr. 10354, s. 162.

başlanmıştır. Böyle bir örneğe ilk kez 1730'da rastlanmaktadır⁵⁴. Bu tarihten sonra kalyonlara verilen özel isimlerden birinin de *Şehbâz-ı Bahrî* olduğu görülmektedir⁵⁵ ki yukarıda XVI. yüzyılın ortalarında kaleme alınan bir Çince-Farsça sözlükte *Sungur*'a karşılık olarak *Şâh-bâz* sözcüğünün verildiği zikredilmişti. Tüm örneklerden anlaşıldığı üzere sungur avcı kuş olarak rağbet görmekte, şahıs adı, kalyon adı gibi şekillerde Türk toplumunda benzeri anlamlar yüklenerek yaşatılmaktaydı.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliyeden Müdevver Defterler, nr. 10321; 10332; 10340; 10346; 10354.

Cevdet-Bahriye

Kitaplar

Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekâyi'-nâme*, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 2008.

And, Metin, "XVI. Yüzyılda Av ve Avcılık", *Hayat Tarih Mecmuası*, 12 (Ocak 1970), s. 18.

Ahmed Refik, *Onbirinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı, (1592-1688)*, İstanbul 1988.

_____, *Onikinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı, (1689-1785)*, İstanbul 1988.

Anafarta, Nigâr, *Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları*, İstanbul 1969.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 2000.

Âsım Efendi, *Burhân-ı Kâtı*, haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs, Ankara 2000.

⁵⁴ BOA, *MAD*, nr. 10321, s. 128.

⁵⁵ BOA, *MAD*, nr. 10340, s. 68; *MAD*, nr. 10346, s. 22.

Atıl, Esin, *Süleymanname: Illustrated History of Süleyman the Magnificent*, Washington-New York 1986.

Bayatlı Mahmud Oğlu Hasan, *Câm-ı Cem-Âyîn*, sadeleştiren F. Kırzioğlu, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1949.

Bâznâme-i pâdişâhî, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Koleksiyonu, Tıp, nr. 44.

Busbecq, Ogier Ghiselin De: *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1939.

Çoruhlu, Yaşar, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul 1995.

_____, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul 2006², s. 167.

Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed Nesevî, *Bâznâme*, tashih: Ali Karavî, İran 1354.

Ebulgazi Bahadır Hân, *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, haz. Zuhal K. Ölmez, Ankara 1996.

Erdem, Sargon, “Av”, *DİA*, IV (1991), 100-101.

Esin, Emel, “Kuşçı, Türk Sanatında Atlı Doğancı İkonografisi”, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul 2004, s. 169-202.

_____, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul 2006.

Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul 2006.

Gülensoy, Tuncer, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*, İstanbul 1989.

Heinzel, Hermann, R. Fitter, J. Parslow: *Türkiye ve Avrupa'nın Kuşları*, çev. Kerem Ali Boyla, İstanbul 2002.

Isparta, Ahmet: *Türk Edebiyatında Bâznâmeler ve İndi'nin Bâznâmesi (Metin-Sözlük)*, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

Işık, Ahmet, “Avcı”, *DİA*, IV (1991), 113-115.

Kaya, Muharrem, “Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanında Av”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, I/1 (Ocak 2009), 96-106.

Keykâvus, *Kabusnâme*, çev. Mercimek Ahmed, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 2006.

Kızıroğlu, İlhami, *Türkiye Kuşları*, Ankara 1989.

Kumrular, Özlem, “17. Yüzyıl Avrupa Metinlerinde Avcı Sultan Portresi”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, I/1 (Ocak 2009), 42-55.

Mirza, Taymur, *Bâz-nâma-yi Nâsırî*, (*Two Treatises on Falconry* içinde), terc. Lt. Col. D. C. Phillott, London 1908 (1968²).

Mustafa Sâfî, *Zübdetü't-tevârîh*, I, haz. İbrahim H. Çuhadar, Ankara 2003.

Neşrî, Mevlânâ Mehmed: *Cihânnümâ*, haz. N. Öztürk, İstanbul 2008.

Özcan, Abdülkadir, “Bâznâme”, *DİA*, V (1992), 284-285.

Panzac, Daniel, “Armed Peace in the Mediterranean 1736-1739: A Comparative Survey of the Navies”, *The Mariner's Mirror*, 84/1 (1997), s. 41-55.

Râşid Mehmed Efendi, *Târîh*, V, İstanbul 1282.

Ross, E. Denison, *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*, çev. E. Gürsoy-Naskali, Ankara 1994.

Roux, Jean-Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul 2005.

Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul 2001.

Sahabzadah Yar Muhammad Khan, *Said Gah-i-Shaukati, an Urdu Treatise on Falconry in the East*, (*Two Treatises on Falconry* içinde), terc. Lt. Col. E. S. Harcourt, M. C., London 1968.

Somuncuoğlu, Servet, *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, İstanbul 2008.

Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydınar, İstanbul 2007.

The Turkish Letters of Ogier Ghiselin De Busbecq: imperial ambassador at Constantinople 1554-1562/Ogier Ghiselin De Busbecq; translated from the Latin of the Elzevir edition of 1633 by Edward Seymour Forster, Oxford 1968².

Turan, Nihat, *Türkiye'nin Av ve Yaban Hayvanları, Kuşlar*, Ankara 1990.

Türkmen, Nalân, “Avcı Kuş İkonografisi ve Hünernâme'deki Betimlemeleri”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, I/1 (Ocak 2009), 79-95.

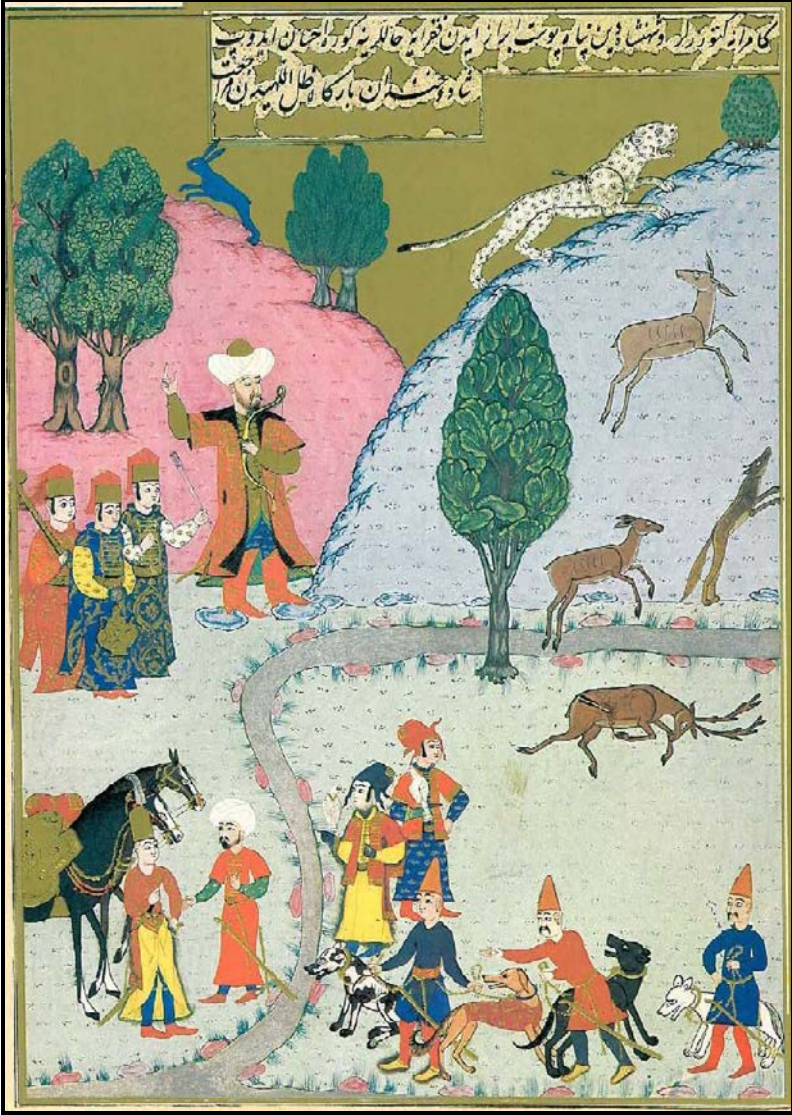
Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1945.

Ünver, Süheyl, *Levnî*, İstanbul 1951.

Zorlu, Tuncay, “Secrets Hidden in the Ottoman Ship Names”, *Essays in honour of Ekmeleddin İhsanoğlu: societies, cultures, sciences: a collection of articles*, compiled by M. Kaçar, Z. Durukal, İstanbul 2006, I, 633-642.

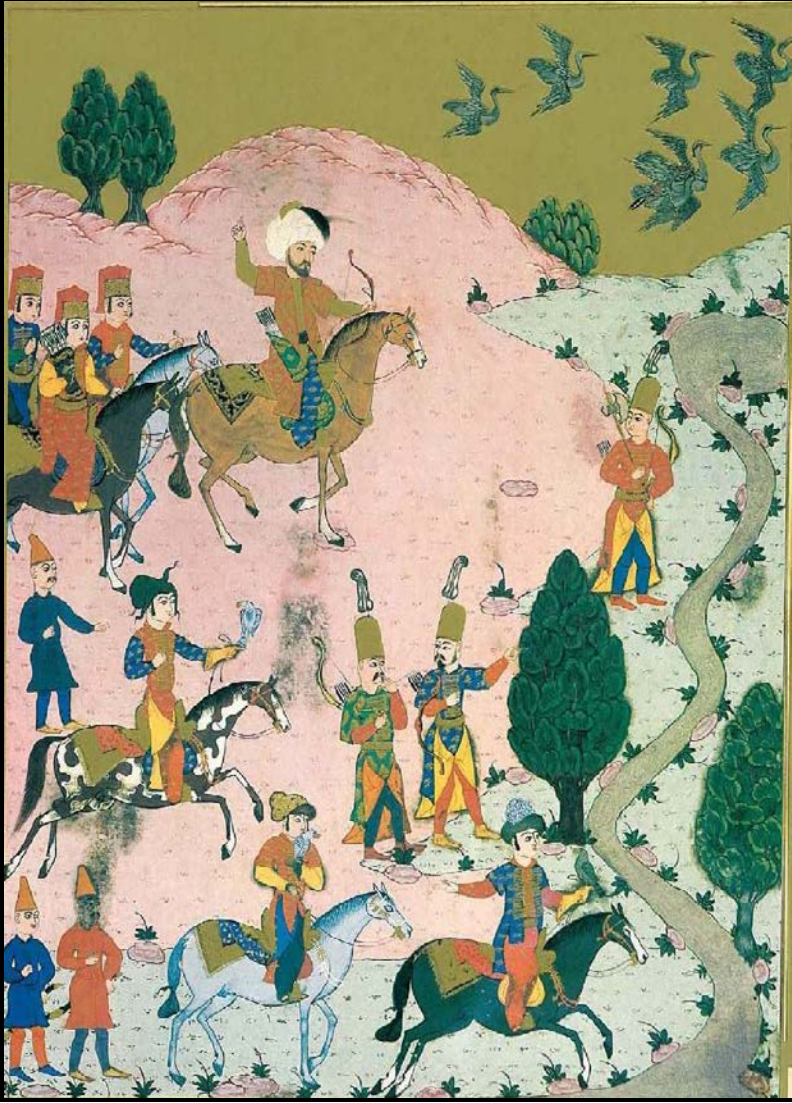
İnternet kaynağı

http://www.peregrinefund.org/explore_raptors/falcons/gyrfalcn.html.

Resim 1

Yıldırım Bayezid'i okla avlanırken gösteren bir minyatürün orta alt kısmındaki iki doğancının ellerinde bulunan beyaz renkli avcı kuşlar (Niğâr Anafarta, *Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları*, İstanbul 1969, s. 7).

Resim 2

Çelebi Sultan Mehmed'i, Kızılırmak kenarında avlanırken gösteren bir minyatür. At üzerindeki iki doğancının ellerinde açık renkli iki avcı kuş bulunmaktadır

(Niğâr Anafarta, *Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları*, İstanbul 1969, s. 10).

Resim 3

Sultan Süleyman'ı avdayken gösteren bir minyatürden kesit
(E. Atıl, *Süleymanname: Illustrated History of Süleyman the Magnificent*,
Washington-New York 1986, s. 220'den alıntı).

Resim 4

Doğancı'nın elinde gri ve uzun kuyruklu avcı kuş
(Süheyl Ünver, *Levnî*, İstanbul 1951, ekler kısmında 12 no.lu minyatür).